

KAPİTÜLASYONLAR VE XIX. YÜZYIL OSMANLI YÖNETİM GERÇEĞİNE BİR ÖRNEK: ÂLÎ PAŞA’NIN İZMİR VALİLİĞİ*

Hayrettin PINAR

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihini modernleşme, dolayısıyla değişme/dönüşme refleksinin belirlediğini söylemek yanlış sayılmaz. Bu modernleşme çabalarının içinde Tanzimat Dönemi, özel ve önemli bir yer tutar. İmparatorluğun değişim öyküsünde önemli bir kavşağı tarif eden bu dönem, Osmanlı XIX. yüzyılındaki en güçlü sadrazam portrelerinin de siyasete hakim olduğu özgün bir paranteze karşılık gelir. Mehmed Emin Âlî Paşa, Tanzimat’ın yarattığı en önemli sadrazamlar arasında yer alır. Hatta, bütün Osmanlı XIX. yüzyılında, Mustafa Reşid Paşa’nın ardından gelen en önemli sadrazam olduğu söylenebilir. Âlî Paşa’nın kariyerinde İzmir Valiliği önemli bir yer tutar. Paşa’nın İzmir Valiliği sırasında yaşadıkları, XIX. yüzyılda kapitülasyonların yarattığı olumsuz tablonun yanı sıra, yüzyıl boyunca devam eden Avrupa müdahalesini bütün açıklığıyla gözler önüne seren mikro düzeyde ilginç bir örnek olma özelliğine sahiptir. Ayrıca, Avrupa sermayesi ve özellikleriyle uzun bir süreden beri eklemlenme süreci yaşayan İzmir’de bu olumsuz etkiler daha da açık şekilde gözlenir.

Anahtar Kelimeler: Âlî Paşa, İzmir, Kapitülasyonlar, Mülteciler.

* Bu makale, yazarın 2007 yılında, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde kabul edilen “Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Mehmed Emin Âlî Paşa, 1815-1871” başlıklı Doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

CAPITULATIONS AND THE PATTERN OF XIXth CENTURY OTTOMAN ADMINISTRATION: THE GOVERNORSHIP OF ÂLÎ PASHA IN İZMİR

Hayrettin PINAR

Eskişehir Osmangazi University
Faculty of Arts and Sciences

Abstract

The history of the Ottoman Empire in XIXth century can be evaluated as the story of modernization. Tanzimat Era had a special and significant place in this process of modernization. Tanzimat was also an original period in the XIXth century Ottoman history with respect to the presence of eminent grand viziers. Mehmed Emin Âlî Pasha was the most important grand vizier after the prophet of Ottoman modernization, Mustafa Reşid Pasha. The governorship of İzmir had a great importance for Âlî Pasha's carrier. His experiences in İzmir clearly show that the negative effects of the capitulations on and European interference with the Ottoman administration. Especially, it can be said that these negative reflections increased in İzmir along with its specific features which had began to integrate with the European finance for a long time.

Keywords: Âlî Paşa, İzmir, Capitulations, Refugees.

1. GİRİŞ

Tanzimat Dönemi'nin Osmanlı XIX. yüzyılının en önemli safhalarından biri olduğunu belirtmek yanlış sayılmaz. Tanzimat'ın müellifi Reşid Paşa'dan sonra bu dönemin en güçlü simasının Mehmed Emin Âlî Paşa (1815-1871) olduğu söylenebilir. Âlî Paşa ilk kez 1846 yılında Hariciye Nazırlığı'na getirilir (BOA; İrade/Hariciye, 1685, Fi 2 Şevval 1262/23 Eylül 1846; BOA; A. DVN. MHM. 3/18, 10 Şevval 1262/1 Ekim 1846; Takvim-i Vekâyi, Def'a 305, 3 Zilkâde 1262/23 Ekim 1846). Ölümüne kadar yedi defa Hariciye Nazırlığı'na, beş kez de sadrazamlığa getirilecektir.¹

Âlî Paşa, yalnızca birkaç ay sürecek olan ilk sadaretinin ardından İzmir valiliğine tayin edilir. İzmir, İmparatorluğun Avrupa sermayesi ve düşüncesiyle giderek derinleşen uyumu açısından en önemli bölgelerden biri olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, İzmir, Osmanlı XIX.yüzyılının siyasi ve sosyo-ekonomik manzarasının billurlaştığı merkezler arasında yer alır. Âlî Paşa'nın İzmir valiliği, XIX. yüzyıl Osmanlı yönetim gerçeği içinde kapitülasyonların yarattığı olumsuz tabloyu da berraklaştırır. Avrupa devletlerinin sonu gelmeyen müdahalelerinin yarattığı karma karışık ortam, mikro düzeyde İzmir örneğinde açıkça tespit edilir. Başka bir ifade ile, XIX.yüzyıl Osmanlı siyasetinin, Âlî Paşa'nın İzmir valiliği sırasında yaşadıklarından da anlaşılacağı gibi kesintisiz Avrupa müdahalesi ile birlikte yürütüldüğünü söylemek yanlış sayılmaz. Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX.yüzyılda, Avrupa özellikleri tarafından kuşatılması, kapitülasyonların bütün olumsuz yönlerinin de ağır şekilde hissedilmesine neden olur. Hatta, imparatorluğun en nazik döneminde kapitülasyonların varlığı, siyasetin ve iktidarın da Avrupa paylaşımına açılmasını meşrulaştıran muhtevayı yaratır. Nihayet, Âlî Paşa'nın İzmir valiliğinde geçirdiği günler, kapitülasyonların olumsuz etkisiyle devlet otoritesinin parçalandığına işaret eder.

2. KATIRCI YANI VE İZMİR'İN ÂSÂYİŞ SORUNU

Âlî Paşa'nın İzmir'e vali tayin edilmesiyle birlikte (BOA., A. DVN., 85/9, 24 R. Ahir 1269 / 4 Şubat 1853; BOA., İrade/Dahiliye, 16653, 18C. Evvel 1269 / 27 Şubat 1853)², iki önemli sorunla karşılaştığı anlaşılıyor. Bunlar, İzmir'e tayininden önce de şehirdeki önemli sorunların başında

¹ Âlî Paşa ilk kez, 20 Şevval 1268 / 7 Ağustos 1852 tarihinde sadarete getirilir. BOA., İrade / Dahiliye, 15805 / 11, 20 Şevval 1268 / 7 Ağustos 1852.

² Âlî Paşa'nın 29 C. Evvel 1269 / 10 Mart 1853 tarihinde İzmir'e ulaştığı anlaşılıyor (Ceride-i Havâdis, Numro 615, 9 C. Ahir 1269 / 20 Mart 1853).

gelen, *Katırcı Yani* isimli Rum şaki ile İzmir'den azline sebep olan, Avusturyalı bir subayın öldürülmesi olarak özetlenebilir.

Yakından bakıldığında, her iki olayın da kapitülasyonlarla ilgili olduğu anlaşılır. Zira aşağıda da görüleceği gibi, adı Katırcı Yani ve çetesi, İzmir'deki konsolosluklar ve yabancı tüccarlarla yakın ilişki içindedir. Başka bir ifade ile, eşkıyalıktan en çok şikâyet edenlerin başında gelen yabancı tüccar ve konsolosluklar, asıl sorumlulardır. Aynı şekilde, İzmir'deki mülteciler tarafından öldürülen ve büyük bir diplomatik sorun haline gelen Avusturyalı subay vakasında da konsoloslukların asıl sorumlular oldukları söylenebilir. Ancak, Âlî Paşa'ya göre, konsoloslukların her iki olayda da iç hukuka müdahalesi, kapitülasyonların yarattığı karmaşanın yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Nihayet, Paris Kongresi'nde kapitülasyonların kaldırılmasını talep ederken İzmir günlerinden kalan hatıraların tazeliğini hâlâ koruduğu akla gelir.³

İzmir, XVIII.yüzyılın ikinci yarısı ve özellikle son çeyreğinden itibaren Avrupa sermayesi ile giderek yoğun bir eklemlenme süreci içine girer.⁴

³ Âlî Paşa, İzmir valiliğinden azledilişinden yaklaşık üç yıl sonra Paris Kongresi (1856)'nde Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmek üzere görevlendirilir. Kongre süresince Âlî Paşa, kapitülasyonların tasfiyesi için büyük çaba gösterse de başarılı olamaz. Fuat ve Süphan Andıç, Âlî Paşa'nın Paris Kongresi'nde kapitülasyonlarla ilgili olarak bir zafer kazandığını belirtse de Paşa kapitülasyonların kaldırılmasını başaramaz. Bkz. (Andıç-Andıç, 2002, 78-79). Ancak, Âlî Paşa, bütün kariyeri boyunca bu sorunun çözülmesi için her türlü fırsatı değerlendirmiştir. Örneğin, Fransa-Prusya Savaşı öncesinde Avrupa'daki uygun siyasi ortamın etkisiyle kapitülasyonlarda yeni düzenlemeler yapılabilmesi için Fransa üzerinde baskı arayışına girdiği görülür. BOA., HR.SYS., 1821/1, Ek 15, 30 Haziran 1869. Ayrıca, konuyla ilgili olarak Avrupa'daki Osmanlı elçilerini sürekli olarak bilgilendirdiği de dikkati çeker. BOA., HR.SYS., 1821/1, Ek 3, 21 Mayıs 1869; Ek 7, 30 Haziran 1869; Ek 19, 7 Temmuz 1869; Ek 24, 23 Eylül 1869; Ek 25, 26 Ağustos 1869. Kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupalı elçiler ve konsolosların siyasete ve hukuka müdahalesinin sınırları hakkında bkz. (Eton, 1801, 467-468).

⁴ İzmir'in Batı Avrupa ticareti ya da ekonomisiyle entegrasyonu konusunda, Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters şunları söyler: "...İzmir, erzak dağıtılan bir pencere kafesi misali, malların toplandığı merkez hizmeti gördü. Buradaki temel yenilik, toplanan malların gemilerle İstanbul'a değil, Batı Avrupa'ya nakledilmesi idi." (Eldem vd.,2000, 101). Benzer şekilde, Elena Frangakis-Syrett de İzmir'in XVIII.yüzyılın ortalarından itibaren en önemli Osmanlı limanı olduğunu vurgular (Syrett, 2008, 30). Ayrıca, İzmir'in XIX.yüzyılda geçirdiği değişim için bkz. (Sayek, 2001, 42-100). 1804 yılında İzmir'i ziyaret eden İngiliz seyyah Thomas Macgill de İzmir'den Akdeniz ve Avrupa'nın bütün bölgelerine hatta Amerika'ya çok önemli miktarlarda ticaret

Devletin âsâyişi tam olarak sağlayamadığı XIX.yüzyılda, bu ilişkiler ağı, daha da karmaşıklaşır ve İzmir'in giderek gelişen bir liman kenti olması, âsâyişsizlik ortamıyla yan yana konulduğunda, büyüyen ranttan pay almak isteyenlere yeni faaliyet alanları sunar. Âsâyişin sağlanamadığı bir ortamda, kâra ortak olmanın en kısa yolunun da eşkıyalıktan geçtiğini söylemek yanlış sayılmaz. Âlî Paşa'nın İzmir'e vali tayin edildiği sırada da şehrin en önemli sorunlarının başında, eşkıyalıktan kaynaklanan âsâyişsizlik ortamının giderilmesi gelir. Yukarıda ifade edildiği gibi, bu sorunun en önemli ismi ise şehre büyük bir korku salan, Katırcı Yanıdır. İzmir'de ticaret yapan yabancı uyruklu tüccarlar ve onların kervanları, Katırcı Yani ve çetesinin en kârlı hedefleri arasında yer alır. Nitekim, Rusya konsolosunun da bu konudaki şikâyetini içeren bir tezkereyi vilâyete verdiği dikkati çeker. (Arıkan, 2000, 766)

Âlî Paşa'nın İzmir'e vali olarak tayin edildiği günlerde bu asayiş sorunu, Avrupa basınının da gündeminde yer alarak devletin itibarını ilgilendiren diplomatik bir mesele haline gelir (Arıkan, 2000, 766). Nitekim, İstanbul'un da konuyla yakından ilgilendiği ve Âlî Paşa'nın titizlikle uyarıldığı dikkati çeker (BOA.; A. AMD., 41/84, 13 R.Ahir 1269/24 Ocak 1853).

Âlî Paşa İzmir'e geldikten sonra Katırcı Yani ile ilgili sorunun çözülemeyişinin altında yatan ana nedeni tespit etmekte gecikmez. Bölgede yaşayanlar, bir yandan Katırcı Yani'den şikâyet ederken diğer taraftan da ona her türlü milis desteği vermekten geri kalmazlar. Başka bir deyişle, İzmir ve civarında yaşayan Rumların, Katırcı Yani'ye yardım ve yataklık etmeleri, yakalanamamasının altında yatan en önemli nedenler arasında yer alır. Rumlar, eşkıya çetesine, kervanların güzergâhlarını önceden bildirerek her türlü lojistik desteği sağlarlar. Zira,

“...erbâb-ı vukûfdan cümlelerin bi'l-ittihâd ifâdelerine göre bu hırsızların ekser evkâtden makarları Buca ve... Seydiköyü civarları olub kurra-i merkûme ahâlîsinden kimi korkularından ve birazı sirkatde şirket-i âriyeti irtikâb itmelerinden nâşî hırsızları hânelerinde muhâfaza ve zâbitten ketm...” (BOA., İrade/Dahiliye, 16788 (ve ekleri), 13 C. Ahir 1269 / 24 Mart 1853) etmekteydiler.

yapıldığından bahseder. (Macgill, vol. I, 1808, 91-94). Yıllar sonra İzmir'i ziyaret eden bir başka İngiliz seyyahı Claridge de benzer şeyleri söyler. Bkz. (Claridge, 1837, 181).

Kısacası, Katırcı Yani, bölgedeki gayrimüslim köylerinden önemli bir destek görmekteydi. Uzunca bir zamandan beri yakalanamamasının nedeni, halktan sağlanan bu destektir.⁵

Bu duruma çare olarak ilginç bir yöntem düşünülür ve halkın birbirine kefil edilmesine karar verilir. Alınan bu tedbirle ilgili olarak, İzmir'deki yabancı devletlerin konsoloslarına da birer tezkere gönderilir. Aslında, uzaktan bakıldığında, böylesi bir tedbir hayli ilginç görünür. Zira, yukarıda adı geçen bölgelerdeki halkı birbirine kefil ederek bir taraftan oto kontrolü sağlamış gibi görünürken devletin XIX.yüzyılın ortasında, yolların ve ülkenin âsâyişini sağlamakta ciddi manada bir zaaf içine düştüğü de itiraf edilmektedir. Öte yandan, alınan tedbirin konsolosluklara tebliğ edilmesi, XIX.yüzyıl Osmanlı siyasetindeki aktörler arasında, yabancı temsilcilikleri koyma gerçeğini de açık biçimde gösterir.⁶ Alınan bu önlem, aynı zamanda, o bölgelerde yaşayan ahaliye de tebliğ edilerek Katırcı Yani'yi veya onun adamlarından herhangi birisini, ölü ya da diri, idareye teslim edenlerin, para ile ya da diğer şekillerde ödüllendirileceği vurgulanır.⁷ Yukarıda ifade edildiği gibi, Katırcı Yani ve adamlarına yardım ve yataklık edenlerin arasında yabancı

⁵ BOA., İrade / Dahiliye, 16788 (ve ekleri), 13 C. Ahir 1269 / 24 Mart 1853 "...işte bu sebebe mebnî, birkaç nefer kuttâ'-i tarîk böyle bir şehri-azîmi bunca vakitlerdir telâş ve vesveseye düşürmeğe muktedir olmuşlardır." Katırcı Yani'nin bölgedeki Rum köylerinden sağladığı desteğin önüne geçmek için dinin devreye sokulduğu dikkati çeker. Katırcı Yani ve benzeri hırsız ve serserileri gördüğü halde kolluk güçlerine haber vermeyen ya da imkânı olduğu halde yakalamayanların *afroz* edileceği duyurulur. (BOA., HR. MKT., 58 / 70, 23 C. Ahir 1269 / 3 Nisan 1853). Süreçte, yardım ve yataklık edenlerin bir bölümü yakalanmış ve kürek cezasına çarptırılmış, yaklaşık dokuz sene cezalarını çektikten sonra affedilmişlerdir. BOA., İ. MVL., 22501, Ek. 3, 20 C. Ahir 1280 / 2 Aralık 1863. Öte yandan, otoritenin kavramları ile halkın düşüncesi ve hisleri her zaman çakışmayabilir. Devlet için Katırcı Yani ve benzerleri eşkiya iken halkın gözünde kahraman olarak nitelendirilebilirler. Bu farklı düşünme biçimleri üzerine bkz. (Hobsbawm, 1995, 11-22)

⁶ BOA., İrade / Dahiliye, 16788, "...imdi ba'd-ezîm zikrolunan karyeler ve idâre-i dostânemize muhavvel olan sâ'ir mahaller ahâlîsinden köyleri civârında hırsız ve kuttâ'-i tarîk zuhûrunda o makûleleri hânelerinde muhâfaza idenler ve zâbite haber vermeyenler ve muktedir oldukları halde tutub teslîm itmeyenler âdetâ *hırsız* hükmünde şedîden te'dîb olunacağı misillü çünkü bir köyün ehl-i ırz ahâlîsi köylerinde olan edesizi ve hırsızları muhâfaza idenleri elbette bilecekleri âşikâr olmağla öyle harekette bulunanları ve hallerinden şübhe oldukları adamları meydâna koymamaları ve hükûmete virmemeleri, töhmet-i azîme olacağı cây-ı inkâr olmadığından kendülerinin hırsızların buldukları yerlere dâ'ir olan ma'lûmâtlarını ketm itmeyerek vaktiyle zâbite bildirmeğe ve komşularından hırsız saklayan ve onlara muhtâc oldukları erzâk ve eşyâyı virerek yardım idenleri göstermeğe borçlu ve mecbûr oldukları ve eğer ki bu bâbda ihmâl olunur da sonra köyleri civârında bir hırsızlık ve uygunsuzluk zuhûr idecek olur ise mes'ûl olacakları ve'l-hâsıl ehl-i kurrâ birbirine *kefil* olacaklarından..."

⁷ BOA., İrade / Dahiliye, 16788. Nitekim, Katırcı Yani'nin arkadaşlarından Simyon'u yakalayan sergerde Hamdi Bey, para ile ödüllendirildiği gibi kendisine İstanbul'dan bir teşekkür mektubu da gönderilir. BOA., A. AMD., 62 / 93, 01 Muharrem 1271 / 24 Eylül 1854.

devletler tebasından kişilerin de bulunduğu düşünülmüş ya da tespit edilmiş olmalı ki alınan bu kararın onlara da tebliğ ve taraflarından imza edilmesine karar verilir.⁸ Nitekim, bu eşkıyalık faaliyetleri yüzünden sıkıntı içinde olan yabancı tüccarlar, kendi aralarında temsilciler seçmişler ve alınan tedbirleri konsolosluklarına kabul ettirmeye çalışacaklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, bu işin içinde yabancı uyrukluların da olabileceğini kabul edercesine, konsoloslukların sağladığı gelişigüzel himayenin bu işi çığırından çıkarttığını kabul etmişlerdir. (BOA., İrade/Dahiliye, 16788, 13 C. Ahir 1269 / 24 Mart 1853) Âlî Paşa'nın aldığı tedbirler, İstanbul'da da beğenilmiş olmalı ki kendisine *tahsîn ve sitâyîşi hâvî bir cevâbnâme* yazılmasına karar verilir.⁹

Âlî Paşa'nın İzmir'de uyguladığı önlemler önemli olmakla birlikte Katırcı Yani'nin yakalanması için yeterli olmaz. Bu nedenle, Zeynel Paşa, yalnızca bu sorunu ortadan kaldıracak polisiye tedbirleri almak üzere görevlendirilerek İzmir'e gönderilir. Bu görevlendirmenin nedeni olarak İzmir valisinin vilayetin büyüklüğünden kaynaklanan iş yoğunluğu gösterilir. Ancak, Zeynel Paşa'nın vâlinin emrinde çalışacağı ve alacağı tedbirleri, onunla müzakere ettikten sonra hayata geçireceği, titizlikle vurgulanır.¹⁰ Bu arada, Zeynel Paşa da Katırcı Yani'nin bölgedeki halktan destek gördüğü konusunda uyarılır. Bu desteği sağlamak için Yani, bölgedeki esnaftan ve ahâlîden kendisine paralı adamlar tutmuştur. Bu adamları engellemek için cezai müeyyidelerin yanı sıra, gerekirse onun verdiğinden daha fazla para verilmesi ve bunların yerine güvenilir esnaf ikâme edilmesi de önerilir. (BOA., İrade/Dahiliye, 17393, 19 C. Evvel 1269 / 28 Şubat 1853) Öte yandan, Âlî Paşa'nın söylediğine benzer şekilde, Katırcı Yani'nin Osmanlı tebasından olmayanlarca desteklendiği de belirtilir. Bölgedeki genel asayişin tehlikeye düşmemesi amacıyla İzmir'deki mevcut silahlı güçler yerine, sadece bu işle ilgilenmek üzere

⁸ BOA., A. MKT. MVL., 58 / 29, 15 Safer 1269 / 28 Kasım 1852“...ber minvâl-i muharrer zikrolunan karyelerde olan ecnebi takımının dahi kefâlet-i müteselsileye rabtı zımında konsolosları cânibine ifâde-i hâl” olunması kararlaştırılmıştı. Katırcı Yani'ye İzmir'de yaşayan yabancıların destek vermesi hakkında bkz. (Yetkin, 1997, 56)

⁹ BOA., İrade / Dahiliye, 16788. İzmir'de yaşanan bu asayiş sorunu öylesine önemli bir hale gelmiştir ki olay, yukarıda da vurgulandığı gibi, Avrupa gazetelerine de yansır ve türlü *erâcif ve müfteriyâta* Osmanlı Devleti suçlanır. Meselenin bu derece önemli bir hale gelmesi, İstanbul tarafından da fark edilmiş olmalı ki Âlî Paşa'nın almış olduğu tedbirlere karşı yabancı elçiliklerden gelebilecek şikâyetleri bertaraf etmek amacıyla Hâriciye Nezâretinin de devreye sokulduğu görülür. Böylece alınan tedbirler, bir valinin tasarrufları olmanın ötesine geçerek devletin garantisi altına konulmuş ve Âlî Paşa'nın bölgede icra edeceği önlemlere merkezî otoritenin desteği de sağlanmıştır. Nitekim, Âlî Paşa'nın aldığı tedbirler *muvaşık maslahat* olarak nitelendirilmekteydi.

¹⁰ BOA., İrade / Dahiliye, 17393, 19 C. Evvel 1269 / 28 Şubat 1853. Zeynel Paşa'nın görevi hakkında ayrıca bkz. BOA., A. MKT. UM., 142 / 41, 17 Zilhicce 1269 / 21 Eylül 1853.

güvenilir kişilerden oluşturulacak bir birliğin kurulması da tavsiye edilir (BOA., İrade/Dahiliye, 17393, 19 C. Evvel 1269 / 28 Şubat 1853).

Zeynel Paşa'nın İzmir'e (neredeyse) diplomatik bir mesele haline gelen Katırcı Yani sorununu halletmek üzere gönderilmesinden kısa süre sonra şaki kendiliğinden teslim olur.¹¹ Katırcı Yani'nin yakalanması kadar yakalandıktan sonra nasıl yargılanacağı ve cezalandırılacağı da ciddi bir problem haline gelir. Yukarıda belirtildiği şekilde, ona yardım ve yataklık edenler arasında Osmanlı tebasından olan kişilerin yanı sıra yabancı uyruklu kişilerin de bulunduğu anlaşılır. Nitekim, kendisi de özellikle Buca civarındaki İngiliz tüccarların yardımını gördüğünü itiraf eder (Arıkan, 2000, 768)¹². Diğer bir ifade ile, Âlî Paşa'nın valilikten azledilmesine neden olan, Avusturyalı subayın öldürülmesi olayında da vurguladığı gibi, yabancı uyrukluların kapitülasyonlardan kaynaklanan dokunulmazlıkları, Osmanlı hukukunun uygulanmasına izin vermeyen en önemli engel olarak kaydedilir. Âlî Paşa'nın ardından İzmir valiliğine getirilen İsmail Paşa ve bölgeye gönderilen Zeynel Paşa da sorunun bu boyutunu görmüş olmalı ki Katırcı Yani'nin ifadesinin nasıl alınacağını İstanbul'a sormak zorunda kalırlar. Bir yandan, diğerlerine de örnek olması amacıyla en sert şekilde cezalandırılması düşünülürken diğer taraftan yabancı uyrukluların işin içinde olması tereddüde yol açar. İstanbul'dan gelen cevabi yazıda, görece ılımlı bir yol izlenerek Yani'nin ifadesinin paşaların gözetiminde alındıktan sonra Vilâyet Meclis-i Kebîrine sevk edilmesi tavsiye edilir. Ayrıca, işin içindeki yabancı uyrukluların da aynı şekilde muamele görmesi belirtilmiş ise de aslında

¹¹ BOA., HR. MKT., 66 / 6, Ek 2, 01 Safer 1270 / 03 Kasım 1853; BOA., İrade / Dahiliye, 17639 (ve ekleri), 10 Muharrem 1270 / 13 Ekim 1853. Katırcı Yani'nin teslim olduğunu duyan yabancı temsilcilikler ve tercümanlarının şakiyi ziyarete gelmeleri oldukça trajik bir hadisedir. Bu, aynı zamanda, XIX.yüzyılda İmparatorluğun içinde bulunduğu şartları göstermesi açısından da ilginçtir. Bu arada, yukarıda belirtildiği şekilde, Yani'nin yakalanması için bölgedeki resmi silahlı güçten ayrı olarak, yalnızca bu işle ilgilenmek üzere silahlı birlikler oluşturulması da bir başka ayrıntıdır. Öte yandan, Katırcı Yani'nin dış görünüşüyle ilgili tarif de oldukça ilginç olup XIX.yüzyıl Osmanlı diplomatikasına ait zevkli bir örnektir: "Katırcı Yani, orta boylu, sarı bıyıklı ve az sakallı, mâ'ie mâ'il gözlü kaviyyü'l bünye, tahmînen kırk iki yaşında olub gâyet *desîsekâr* ve hâlince *serîyyü'l intikâl* ve *nâtkalu* ve serbest olarak kendisinden her ne su'âl olursa *düşünmeksizin* ve *refâkatsiz* olarak cevap vermekde ve kendisini görmek ricâ iden bâ'zı konsolos ve tercümanların yanına çıkarıldığı vakit bunlara *istihzâ* sûreti göstermekde olduğu..."

¹² Katırcı Yani'ye İzmir'de yaşayan yabancılar tarafından yardım ve yataklık edildiği oldukça açıktır. Örneğin, Avusturya tebasından Hırvat taşçı Darko, Yani'ye yardım ettiğini itiraf etmiş ve İzmir'den kovulmuştur. BOA., İrade / Hariciye, 5077, Ek. 1, 25 Muharrem 1270 / 28 Ekim 1853. İzmir'de yaşayan yabancı tüccarların ya da iş adamlarının eşkıyalarla kurduğu ortaklık, yeni bir olgu değildir. Örneğin, 1620'lerde İzmir ve civarında oldukça önemli bir asayiş sorunu yaratmış olan Cennetoğlu ve çetesi ile Felemenk tüccarı Orlando arasında da benzer bir ilişkinin varlığı dikkati çeker. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Eldem vd., 2000, 102).

ilk ifadenin gizli bir şekilde alınması tavsiyesi, olayı ört-bas etmenin diplomatik bir yolu olarak görünür. (BOA., İrade/Dahiliye, 17639, 10 Muharrem 1270 / 13 Ekim 1853) Nitekim, Katırcı Yani'nin örnek teşkil etmesi açısından en sert biçimde cezalandırılması düşünülürken Tersâne-i Âmire'de prangaya vurulması kararlaştırılır.¹³

3.OSMANLI'YA SİĞINAN BİR MÜLTECİ VE KAPİTÜLASYONLAR

Katırcı Yani sorunundan sonra Âlî Paşa'nın İzmir valiliği sırasında karşılaştığı en önemli sorun, valilikten azledilmesine sebep olan Avusturyalı bir subayın İzmir'deki mülteciler tarafından öldürülmesi öyküsüdür. Avrupa'da 1848 İhtilâlleri, heterojen nüfus yapısına sahip Habsburg İmparatorluğu'nu ciddi şekilde etkiler. İmparatorluk bünyesinde yaşayan Macarlar ve Polonyalılar, ihtilâllerde en etkin olan unsurlardır. Rusya'nın desteğiyle ihtilâllerin bastırılmasının ardından önemli miktarda Macar ve Polonyalı ihtilâlciler, Osmanlı ülkesine sığınır. Bu olay, ihtilâlin ardından Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ciddi bir sorun haline gelir ve gerek Avusturya'nın gerek Rusya'nın bütün baskılarına rağmen Osmanlılar büyük bir diplomatik başarı örneği göstererek mültecileri teslim etmezler.¹⁴ Âlî Paşa'nın azline sebep olan ve Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında adeta diplomatik bir kriz haline gelen Avusturyalı subayın öldürülmesi meselesinde, İzmir'e yerleştirilen mültecilerin başrolü oynadığı söylenebilir. Öte yandan, Avusturya sefaretinin, Paşanın azledilmesine dönük baskılarına direnememenin altında, aşağıda görüleceği gibi kapitülasyonların yarattığı olumsuz hukuki ortam yatar. Ancak, bu azil hadisesinde anlaşıldığı kadarıyla, Avusturya sefaretinin Bâb-ı Âlî üzerinde uyguladığı baskı, pek de olumsuz karşılanmaz.

Başka bir deyişle, bu olay, Bâb-ı Âlî içindeki gruplaşmaları bütün açıklığıyla gözler önüne serer. Bu dönem itibarıyla, Bâb-ı Âlî içinde Mustafa Reşid Paşa'nın etrafında oluşan ve görece Saraydan bağımsız grup ile daha çok Damad Mehmed Ali Paşa'nın yönlendirdiği ve ülke yönetiminde Sarayın hakimiyetini savunan grup arasındaki mücadeleden

¹³ BOA., A.MKT.NZD., 116 / 40. 27 Zilkade 1270 / 21 Ağustos 1854. Tersâne-i Âmire'de bir müddet mahkûm edildikten sonra Katırcı Yani'nin kalebend olarak Magosa'ya gönderildiği dikkati çeker. BOA., A. MKT. MVL., 124 / 62, 16 Receb 1277 / 28 Ocak 1861.

¹⁴ 1848 İhtilâlleri'nin ardından Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan mülteciler nedeniyle Rusya, Avusturya ve Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerin bozulması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Nazır, 2006, 226-243).

varlığı dikkati çeker.¹⁵ Âlî Paşa'nın sadâretten azledilerek İzmir'e vali tayin edilmesinin ardından, Damad Mehmed Ali Paşa sadârete atanır. Bunun yanı sıra, Mustafa Reşid Paşa da kısa süre sonra Hâriciye Nâzırlığı görevini üstlenir. Âlî Paşa, valilikten azledilmesine ve muhaliflerinin kendisini İzmir valiliğinde başarısız olarak göstermesine neden olan Avusturyalı subayın öldürülmesinde, Reşid Paşa'nın kendisine yardım etmediğine inanır.

Yukarıda da vurgulandığı gibi, 1848 İhtilallerinin ardından Osmanlı ülkesine Avusturya'dan çok sayıda mülteci gelmiş ve bunlar İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde iskân edilmişlerdi. İzmir de mültecilerin yoğun şekilde iskân edildiği şehirler arasında yer alır. Bu mültecilerin bir kısmının -özellikle Kossuth ile birlikte gelip Kütahya'ya yerleştirilenler- daha sonra A.B.D.'ne gittikleri görülür. Kütahya'ya yerleşen mültecilerden biri de Macar, Martin Kostadır ki Âlî Paşa'nın İzmir Valiliği'nden azledilmesine neden olan olay da bu isim etrafında şekillenir.¹⁶

Martin Kosta, Kütahya'ya yerleştirilen pek çok mülteci gibi Amerikan vatandaşlığına başvurmuş ve kabul edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek üzere İzmir'e geldiğinde, Âlî Paşa'nın azledilme sürecinin de başladığı söylenebilir. Martin Kosta, İzmir Limanı'nda demirleyen Avusturya gemisine Avusturya askerleri tarafından zorla bindirilir (BOA., HR.TO., 146/12, Ek 1, 27 Haziran 1853).

Kosta'nın yakalanması, İzmir'de bulunan diğer mültecileri olumsuz etkiler ve üç Avusturyalı subaya saldırılarak, içlerinden birisi öldürülür. Bu olay üzerine, Avusturya'nın İzmir konsolosu, Âlî Paşa'ya gelerek katilin bir an önce yakalanması ve İzmir'deki bütün mültecilerin sınır dışı

¹⁵ Tanzimat Dönemi'nde Saray ile Bâbüâli ve Bâbüâli'nin kendi içinde kesintisiz bir iktidar mücadelesinin yaşandığını söylemek yanlış sayılmaz. Tanzimat'ın ilk yıllarında, giderek artan Bâbüâli otoritesine karşı Abdülmecid'in Damad Fethi Paşa'yı kullandığı görülür. Fethi Paşa'nın ardından Saray'ın bir başka damadı olan Mehmed Ali Paşa bu işte istihdam edilir. Dolayısıyla, Tanzimat'ın erken dönemlerinde Mustafa Reşid Paşa ve onun etrafındaki kadro ile Saray yanlıları arasında iktidarın paylaşımına dönük sürekli bir mücadele kaydedilir. Örneğin, Mehmed Ali Paşa, Reşid Paşa aleyhine protestolar düzenlenmesine bile yardım eder (Mehmed Salâhaddin, 1306, 311-312). Nihayet, Damad Mehmed Ali Paşa'nın sadâretten uzaklaştırılmasından kısa süre sonra sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa'nın ilk icraatlarından birisi, Mehmed Ali Paşa'nın sürgüne gönderilmesini sağlamak olmuştur (Takvim-i Vekâyi, Def'a 522, 5 Şaban 1271/23 Nisan 1855).

¹⁶ BOA., AFT Evrakı, 18/5, 1/3a. Âlî Paşa'nın verdiği malumattan anlaşıldığı kadarıyla Martin Kosta, 1848 İhtilallerinde yer alan önemli bir isimdir. Paşanın Avusturya'nın İzmir konsolosundan aldığı bilgilere göre Martin Kosta, Kossuth ile birlikte Kütahya'ya yerleştirilen mültecilerden olup daha sonra Amerikan vatandaşlığı hakkını elde etmiştir. Kossuth'un Türkiye'de geçirdiği günler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Karpat, 1994, 107-121).

edilmesini talep eder. (BOA., İrade/Dahiliye, 17157 (ve ekleri) 18 Ramazan 1269 / 25 Haziran 1853) Ancak, böyle bir talep, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX.yüzyıldaki en önemli sorunlarından biri olan kapitülasyonlar gerçeği ile yan yana konulduğunda, gerçekleştirilmesi imkânsız değilse bile iddialı bir arzudan öteye gidemez. Zira, Âlî Paşa'nın deyişiyle,

“Burada olan mültecilerin kâffeten tardı da'vâsı abes bir şey olub zira İzmir'e gelüb gitmekde olan müte'addid ecnebî vapurları ve tüccar sefâyini istediklerini getirüb götürmekde olarak pasaport odası ve memurları olmadığı ve konsoloslar ol bâbda *müstakil hükmünde* buldukları cihetle idâre-i memleketin ecânibin gelüb gideninden asla haberi olmayub bu halde olmak ihtimâli dahi bulunmadığından, mevcûd olan mülteciler def' olunsa, arası bir ay geçmeksizin yine 'avdet ideceklerinde şüphe olmadığı...” (BOA., İrade/Dahiliye, 17157) açıktır.

Böyle bir tasarrufta bulunmanın önündeki engellerden biri de diğer konsoloslukların varlığıdır. Başka bir deyişle, mültecilerin pek çoğunun aynı zamanda, diğer yabancı devletlerin koruması altında olduğu görülür.¹⁷ Yâni, Osmanlı hukukunun bağlayıcılığı veya sınırı, yalnızca, Osmanlı tebası söz konusu olduğunda bir anlam ifade eder. Yukarıda da açıklandığı gibi, İzmir günlerinden kalan bu keyifsiz anının, daha sonraki yıllarda, Paşa'nın kapitülasyonlara ilişkin olumsuz görüşlerinin şekillenmesinde, bir katalizör rolü oynadığı söylenebilir..

Kapitülasyonların olumsuz katkısına rağmen, Âlî Paşa'nın bu olayda gerekli tüm tedbirleri aldığı görülür. Ancak, Avusturya'nın İzmir konsolosu tam aksini düşünmüş ve sefaretine paşanın görevden alınması gerektiği yönünde bilgi vermiş olmalı ki Avusturya sefiri, Paşanın azlını talep eder.¹⁸ Başlangıçta, sefâretle Bâb-ı Âlî arasındaki görüşmelerin ardından Paşanın azlı yerine becâyişle başka bir bölgeye vali olarak atanması kabul edilmişse de daha sonra azledilmesinde ısrar edildiği görülür. Nitekim, Bâb-ı Âlî bu isteğe diren(e)mez ve Âlî Paşa azledilerek¹⁹ yerine İsmail Paşa, İzmir Valiliği'ne tayin edilir.

¹⁷ Örneğin, Martin Kosta, bir A.B.D. vatandaşıdır ve hakkında yapılacak bütün işlemlerde A.B.D. konsolosluğu da müdâhildir (BOA., A. MKT. UM., 139 / 43, 13 Şevvâl 1269 / 20 Temmuz 1853).

¹⁸ BOA., AFT Evrakı, 1 / 54, 26 Haziran 1853. Avusturya Büyükelçisi, Hâriciye Nezâreti'ne başvurarak Âlî Paşa'nın görevden alınmasını talep eder. Gerekçe olarak Âlî Paşa'nın mültecilere karşı esnek davrandığı ve Bâb-ı Âlî'nin bütün uyarılarına rağmen gerekli önlemleri almadığını belirtir.

¹⁹ BOA., İrade / Dahiliye, 17168, 21 Ramazan 1269 / 28 Haziran 1853. Âlî Paşa'nın azlını bildiren vesika aynen şöyledir:

“Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki,

Avusturya elçiliği ile ilişkileri kopma noktasına getiren bu olayda, anlaşıldığı kadarıyla, Âlî Paşa gerekli tüm önlemleri almıştır. 18 ve 19 Ramazan 1269 / 25-26 Haziran 1853, tarihlerinde Paşanın İstanbul'a gönderdiği iki adet raporda da gerekli tüm önlemlerin alındığı ve daha ileri tedbirlere başvurulmasının önündeki en ciddi engelin, kapitülasyonlardan kaynaklanan zorluklar olduğu belirtilir. Şurası çok ilginçtir ki Âlî Paşa, tahrirâtından yalnızca iki gün sonra yani 21 Ramazan 1269 / 28 Haziran 1853 tarihinde, İzmir valiliğinden azledilir. Anlaşıldığı kadarıyla, bu azil işinde, Avusturya elçiliğinin ısrarı oldukça etkili olmuştur. Ancak, Âlî Paşa, bu olayda, Hâriciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın yeterince etkin davranmadığı ve kendisini savunmadığını düşünecektir.²⁰

Olayı araştırmak üzere İzmir'e gönderilen Meclis-i Vâlâ azasından Şekib Efendi'nin İzmir'den gönderdiği malumâtan anlaşıldığı kadarıyla, böyle düşünmekte çok da haksız sayılmaz. Şekib Efendi, Âlî Paşa'nın gerekli tüm tedbirleri aldığını belirtir (BOA., AFT Evrakı, 18/2, 1/15b; Türk geldi, 1928, 67). Kaldı ki, İzmir'deki diğer yabancı devletlerin

İzmir'de vukû' bulan keyfiyetden dolayı Avusturya ilçisinin matlûbu icrâ olunmadığı halde kat-ı münâsebât ideceğine dâ'ir olan ihbârı bu maddeyi evvelce haber vermiş ve ahkâmı lâyıkiyla icra olunmamış olmasına mübtenî olduğundan bu bâbda bir güne mes'ûliyeti olub olmadığı anlaşılacak üzere devletlû, ubbehelû Âlî Paşa hazretlerinin şimdiden îlân-ı 'azlî gibi mütebâdir-ı hâtır-ı âli-yi hazreti şahane olmuş olduğundan icâbının mütâlâ'a ve istizân buyurulması müte'allık ve şeref-sudûr buyurulan emr-ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı münîfînden bulunmuş olduğu muhatt-ı ilm-i sâmi-i sadâretpenâhileri buyuruldukdâ ol bâbda emr-ü fermân hazreti veliyyü'l emrindir. Fi 21 Ramazan 1269" Bu konuda ayrıca bkz. BOA., İrade / Hariciye, 4870, Ek 2, 29 Ramazan 1269 / 6 Temmuz 1853.

²⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi, Avusturya elçiliği bu olayda Âlî Paşa'yı sorumlu tutarak bir an önce azlini talep eder. Avusturya ilçisinin Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa'ya gönderdiği tahrirata göre, Âlî Paşa'nın *su'-i müsâ'adesi* sayesinde İzmir bir *merkez-i fesâd ve ihtilâl* haline gelmiştir. Bu yüzden Âlî Paşa, *seri'ân me'mûriyetinden 'azl ile yerine elbise-i resmiye-i imparatoriye ri'âyet ettirmeği bilen biri* geçmelidir. BOA., AFT Evrakı, 18/2, 1/25a. Reşid Paşa, ilçinin bu talebine anlaşıldığı kadarıyla olumsuz cevap vermemiş ya da verememiştir. Elçiye gönderdiği cevap yazısında: "...ubbehelû, devletlû Âlî Paşa hazretlerine firâriyelerden bazı eşhâsın İzmir'den dahi def'i zımında güzerân iden Receb-i Şerifin beşi tarihiyle makâm-ı sadâret-i 'azîmeden tahrîrât gönderilmiş iken muktezâsının icrâ olunmaması mes'ûliyeti dâ'î göründüğünden müşârünileyh hazretlerinin İzmir eyâletinden infisâli husûsuna emr-ü fermân-ı cenâb-ı mülûkâne müte'allık buyurulmuş olub..." Ancak, Reşid Paşa, cümlesini burada bitirmeyerek hem devletin şanını kurtarmak hem de anlaşılan Âlî Paşa'ya haksızlık etmemek amacıyla, "...müşârünileyh Âlî Paşa hazretlerinin yazışına göre müttehimlerin taharrîsi emrinde kendi tarafından her dürlü mesâ'î ve ikdâmât icra olunmakda olduğundan..." demeyi de ihmal etmemiştir. Ayrıca, burada durmayıp eğer bu olayda Avusturya'nın İzmir konsolosunun bir kusuru olduğu ispat edilirse "...müşârünileyh... hakkında lâzım gelecek mu'âmeleyi dahi Devlet-i Aliyye Devlet-i İmparatoriyenin hakkâniyetinden talep ve istid'âya mecbûr olacağı derkâr olmağla..." demiştir. BOA., AFT Evrakı, 18/2, 1/32b. İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, Âlî Paşanın görevden alınmasını, Reşid Paşa ile arasındaki huzursuzluğa bağlar. (İnal, 1982, s.11)

temsilcilerinin de Paşanın tedbir almakta herhangi bir kusuru olmadığını belirttikleri görülür. (BOA., AFT Evrakı, 18/2, 1/15a) Buradan hareketle, İstanbul'da Damad Mehmed Ali Paşa'nın sadârette olduğu hatırlandığında, Bâb-ı Âlî'deki çatışmanın/mücadelenin, Âlî Paşa'nın azledilmesini belirleyen önemli ayrıntılardan biri olduğu iddia edilebilir (Arıkan, 2000, 763).²¹

Macar mülteci Martin Kosta'nın yakalanması ve bununla bağlantılı olarak bir Avusturyalı subayın öldürülmesinde, yukarıda da belirtildiği gibi, kapitülasyonların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün olumsuzlukları açık biçimde gözlenir. Avusturya konsolosu, mültecinin yakalanması için Âlî Paşa'ya müracaat ettiğinde, Martin Kosta yakalanmış ve limanda bekletilen Avusturya gemisine konulmuştur. Kapitülasyonların yarattığı negatif atmosfer o kadar berraktır ki mülteci Kosta'nın yakalanmasında, Osmanlı kolluk güçleri yerine konsolosun kendi askerlerini kullandığı görülür. (BOA., AFT Evrakı, 18/5, 1/3b)

Martin Kosta'nın yakalanıp Avusturya gemisine hapsedilmesi, Avusturyalı subayın öldürülmesinin gerçek nedenidir. Zira, İzmir'de yaşayan diğer mülteciler ve yabancı uyruklular, olayın duyulmasının ardından kalabalık bir halde devam ettikleri kahvehaneye gelen üç subayı yaralayarak içlerinden birini öldürürler. Konsolosun, Âlî Paşa'ya naklettiğine göre, bu olayda beş kişi yer almıştır. Yapılan soruşturmanın ardından suçlular arasında mülteci statüsünde olmayanların da bulunduğu anlaşılır. Hatta, bu olaya karışanların yalnızca ikisi, Avusturya topraklarından olan İtalya kökenli olup diğer üçü başka devletlerin pasaportunu taşırlar. Diğer bir ifade ile, Osmanlı hukukunu uygulamak pek kolay görünmez *zira bunların her biri bir devlet-i ecnebiye himâyesi altında olub bir kabahatleri isbât olunmadıkca habsleri kâbil olamaz* (BOA., AFT Evrakı, 18/5, 1/4b). Ayrıca, bunların içinde önceden Avusturya vatandaşı olanlar varsa bile devletlerine isyan etmiş ve

²¹ Yukarıda da belirtildiği gibi, Tanzimat Dönemi boyunca Saray yanlıları ile Bâbîâlî taraftarları arasında sürekli bir gerilimin varlığı dikkati çeker. Bu mücadele, özellikle Abdülmecid döneminde, Mustafa Reşid Paşa ve kadrosu ile Saray yanlıları arasında gerçekleşir. Reşid Paşa'nın Bâbîâlî'de yarattığı yeni bürokratlar sınıfının en parlak portresi olan Âlî Paşa'nın da bu mücadelenin tarafları arasında yer alması kendiliğinden doğal hale gelir. Dolayısıyla, Paşa'nın valilikten azledilmesi, merkezdeki aktörler arası çatışmanın çevreye aksi olarak değerlendirilebilir. Nitekim, birkaç yıl sonra Âlî Paşa'nın üçüncü sadareti sırasında yaşananlar, İzmir'de geçen hatıranın bütün sıcaklığını koruduğunu ima eder. Damad Mehmed Ali Paşa'nın kavasbaşısı Ali Ağa, evinde kadınlı-erkekli toplantılar düzenlediği ve bunun ahlâka aykırı olduğu gerekçesiyle sürgüne gönderilir (BOA., İrade/Dahiliye, 27317, 7 Safer 1275/16 Eylül 1858; BOA., A. MKT. MHM., 141/44, 20 Safer 1275/29 Eylül 1858). Ancak, kavasbaşının sürgüne gönderilmesi yetmemiş olacak ki Mehmed Ali Paşa'nın maaşına da el konulmak istenmiş fakat başılamamıştır (BOA., A. MKT. MHM., 142/2, 28 Safer 1275/7 Ekim 1858).

Osmanlı topraklarına sığınmış olduklarından artık *Devlet-i Aliyye teb'ası* sayılırlar ve yapılacak işleme yalnızca Osmanlı İmparatorluğu karar verebilir (BOA; AFT Evrakı, 18/5, 1/3b). Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu, 1848 İhtilallerinden sonra almış olduğu karardan geri adım atamaz.

Yukarıda da açıklandığı gibi, bir yandan, kapitülasyonlar nedeniyle, Osmanlı idaresi çaresizliğini itiraf ederken aynı zamanda, bu olay, 1848 İhtilallerindeki iki önemli cephe olan, *reaksiyonerler* ile *liberallerin*²² kampaşmasını anlatan, mikro düzeyde bir çatışmanın da özeti gibi görünür.²³ Olayın kahramanı Martin Kosta, Amerikan pasaportu taşıyan bir Macar mültecidir. Kendisi bir İngiliz papazının evinde kalmaktadır. Bunun üzerine papazın evine baskın düzenlenir ve durum İngiliz ve Amerikan konsoloslarına da haber verilir. Ancak, Kosta evde olduğu halde Amerikan ve İngiliz konsolosunun devreye girmesiyle kaçırılır (BOA., AFT Evrakı, 18/5, 1/5a).

Başka bir deyişle, mültecileri, özgürlük kahramanı olarak görenlerle âsi olarak niteleyenler arasındaki gerilimin açığa çıktığı bir ânın varlığı dikkati çeker. Ayrıca, Avusturya konsolosluğunun mültecilere yönelik davranışı, anlaşıldığı kadarıyla diğer yabancı devletlerin uyukları tarafından da ciddi protestolarla karşılaşılır (BOA., AFT Evrakı, 18/5, 1/4a). Öte yandan, bu olay, 1848 İhtilallerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ile ayrı kompartımanlarda yer almasından kaynaklanan negatif çağrışımlarla yüklü anıların, hâlâ unutulmadığının ispatı gibi görünür. Çünkü, Avusturya konsolosu, öldürülen subayın

²² 1848 İhtilalleri'nin, Avrupa siyasetini iki farklı kampa böldüğünü söylemek yanlış sayılmaz. İhtilalleri yıkıcı bir faaliyet, ihtilâlcileri de anarşist ya da âsi olarak değerlendiren Rusya ve Avusturya, reaksiyoner bloğu oluştururlar. Bu iki devlet, asilerin en sert şekilde cezalandırılmasını savunurlar. Öte yandan, İngiliz ve Fransız terminolojisi ile ihtilâlciler, özgürlük savaşçılarıdır. Dolayısıyla, İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu liberal kamp açısından ihtilâlciler olumlu anlamlar ifade ederler. 1848 İhtilalleri'nin Avrupa siyasetine olan etkisi ve kıta siyasetindeki ayrışmalar hakkında bkz. (Lee, 2002, 70-81).

²³ Bu durum o kadar açıktır ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul Maslahatgüzârı John Brown, Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda, Martin Kosta'nın serbest bırakılmasını isterken Avusturya elçisinin yaptıklarına ilişkin şunları söylüyordu: "...gerek Memâlik-i Müctemi'a-i Amerika'da ve gerek sâ'ir memleketlerde devlet-i metbu'ası 'aleyhinde derkâr olan sû'i efkârın bir kat daha şiddet bulmasına bâdî olacağı âşikârdır" ve Osmanlı topraklarındaki diğer mültecilerin de benzer sorunlar yaşamaması için korunması gerekmektedir. BOA., HR. TO., 146 / 12, Ek. 1, 27 Haziran 1853. Çünkü, "...taraf-ı eşref-i şehinşâhîden yine bu mülteciler hakkında şâyân buyurulan bunca merhamet ve fedâkârlıklar ile kazanılmış olan şân-ı âlfîyi ve gerek muhâfaza-i istiklâl ve vikâye-i tamâmiyet-i memâlik kaziyyesinden dolayı, *el hâletü hazîhi Devlet-i Aliyye'nin mazhar olduğu hürmet ve i'tibârı külliyyen gayb itmek demek olacağı...*" açıktır. BOA., İrade / Hariciye, 4864, Ek. 1, 27 Haziran 1853.

katilleri olarak yaklaşık 40 kişilik bir listeyi, Âlî Paşa'ya vermiş, fakat yapılan tahkikat sonrasında, subayın öldürüldüğü kahvehanede, en fazla 15 kişinin olduğu anlaşılmıştır. Üstelik, bu 15 kişiden yalnızca beşinin olayın içinde yer aldığı görülmüştür (BOA., AFT Evrakı, 18/2, 1/3b). Dolayısıyla, konsolosun, devletin sadece birkaç yıl önce kaybettiği itibârı geri kazanmak amacıyla sorunu olabildiğince kökten halletmenin çarelerini araştırdığı söylenebilir. Ayrıca, Avusturya elçiliğinin Âlî Paşa'nın azlindeki ısrarı düşünüldüğünde, problemin, Avusturya için bütünüyle bir prestij meselesi haline geldiğini söylemek, abartılı bir iddia sayılmaz.²⁴

Yukarıda da ifade edildiği gibi, paşanın bu olayda gerekli tüm tedbirleri aldığı görülür. Özellikle, olayın araştırılması ve bu arada Avusturya konsolosluğuna yönelik herhangi bir saldırının olmaması için Âlî Paşa polisiye tedbirleri almakta gecikmez (BOA., AFT Evrakı, 18/5, 1/6b). Ancak, alınan önlemlerin daha etkin hale getirilememesinin önündeki en önemli engelin kapitülasyonların neden olduğu hukuki kaos olduğu söylenebilir. Yabancı devletlerin temsilcilikleri ve vatandaşlarının da eklenmesiyle sorun, diplomatik bir muhteva kazanır.²⁵ Ayrıca, tüm ifadesi bir kenara bırakılarak, Âlî Paşa'nın derhal görevden alınması, Bâb-ı Âlî içindeki siyasi kışkırmaların varlığını akılda tutmak gerektiğine de işaret eder. Âlî Paşa'ya göre, Bâb-ı Âlî içindeki siyaset kavgasının baş aktörü ve kendisinin de velinimetini konumundaki Reşid Paşa, bütün bu serüven boyunca, aktif bir destek sunmaz. Nitekim, Âlî Paşa'nın, İzmir valiliğinden azledilmesinde, Reşid Paşa'nın etkisizliğine

²⁴ Âlî Paşa'nın İzmir'den verdiği bilgi de bu gerçeği bütün açıklığıyla gözler önüne serer. Limandaki Avusturya gemisinde tutulan Martin Kosta, bir Amerikan korvetinin gemiye yanaşıp, mahkûm kendilerine verilmezse geminin batırılacağını söylemesi üzerine serbest bırakılarak, Fransız konsolosuna teslim edilir. Başka bir deyişle, kısmen de olsa Avusturya'nın onuru kurtarılmıştır. BOA., İrade / Hariciye, 4870, Ek. 1, 29 Ramazan 1269 / 6 Temmuz 1853. Bu konuda ayrıca bkz. BOA., A. MKT. UM., 139 / 43, 13 Şevvâl 1269 / 20 Temmuz 1853. İstanbul'dan Âlî Paşa'ya gönderilen tezkerede, valiliğin -yani devletin- bu olaya kesinlikle müdahale etmemesi gerektiği belirtilir. BOA., İrade / Hariciye, 4870, Ek. 5, Gurre-i Şevvâl 1269 / 8 Temmuz 1853. Ancak, İzmir bir Osmanlı toprağı olduğu için hiçbir şey yapmamanın da devletin şânına yakışmayacağı düşünülmüş olmalı ki Amerikan maslahatgüzarının yukarıda bahsedilen Hâriciye Nezâreti'ne verdiği istidâsının Avusturya elçisine ulaştırılması ve Martin Kosta'nın A.B.D. vatandaşı olduğunun belirtilmesi kararlaştırılır. BOA., İrade / Hariciye, 4864, Ek 4, Selh-i Ramazan 1269 / 07 Temmuz 1853.

²⁵ Avusturya elçisinin Âlî Paşa'nın gerekli tedbirleri almadığını gerekçe göstererek azlini talep etmesine karşılık olarak, paşanın verdiği cevap kapitülasyonlar ve bununla bağlantılı olarak XIX.yüzyıl Osmanlı yönetim gerçeğini bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer: "...mümâileyh, Dersâdet Sefâretinde yeni olduğundan galiba buraların polisleri Avrupa'dakiler misillü istedikleri gibi hareket itmekde muhtardır zannediyor. Lâkin konsolosları pek iyi bilir ki *bizde zabtiyeler ecnebi hânelerini basmazlar ve basmak iktizâ itse kıyâmetler kopar.*" BOA., AFT Evrakı, 18/5, 1/6b.

içerlediğini, Fatma Aliye Hanım şu cümlelerle aktarır: "...Âlî Paşa, devletin umûr-ı hâriciyesini idâreye muktedir iken İzmir'in umûr-ı ecnebiyyesini idâre idememiş gibi azlolanmasına pek canı sıkılmış ve bundan dolayı Reşid Paşa'ya güvenmiş idi." (Fatma Aliye, 1332, 98)²⁶

İzmir'de yaşanan olumsuz hatıranın, sonraki yıllarda Reşid Paşa ile gireceği iktidar mücadelesinde, Âlî Paşa'yı motive eden bir faktör olduğu söylenebilir.²⁷ Yaşanan olaylar, azledilmesinde izlenen yol ve Reşid Paşa'nın tavrı, İzmir Valiliği'nde geçen günlerin, Âlî Paşa'nın günlüğüne mutlu bir pasaj olarak kaydedilmesini güçleştiriyor. Ancak, valiliğinin ilk günlerinde, başından geçtiği rivayet edilen bir anekdot, dramatik İzmir macerasından miras kalan en keyifli hikâyelerden biri olarak nitelenebilir:

²⁶ Âlî Paşa, İzmir Valisi iken Cevdet Paşa'ya aşağıdaki mektubu gönderir. Mektubun tonundan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'dan ayrı düşmek Paşa'yı çok üzmüştür. Ayrıca, Paşa'nın valiliği sırasında, Reşid Paşa'nın, Mehmed Ali Paşa sadâretinde Hâriciye Nezâreti'ne atıldığı hatırlandığında, mektubun sitem dolu üslûbu daha manidar hâle gelmektedir. Mektubun gönderildiği tarih, Rus Elçisi Mençikov'un, Kırım Savaşı'na sebep olacak kutsal yerler meselesi ile ilgili olarak olağanüstü elçilikle İstanbul'a geldiği yıllara tesadüf etmiş olmalıdır.

"Hâce-i Muhteremim Efendim,

Keremnâme-i keremkârânenizden Hüdâ bilir pek aşırı müteşekkir ve memnûn oldum. Tabi'atım buraya münâsib ba'zı 'ibârât ve edebiyât-ı 'arabiyye derciyle izhâr-ı fazl itmek istedi. Lâkin baht-ı siyâhum ol bâbda sermâye tedârikine mâni' olduğundan yine bizim *kaba Türkçe* ile iktifâ olundu. Himem-i bergüzideleri eseri olmak üzere bir aralık çehre-i basîretten ref' perde-i cehâlete muvaffak olacağımı me'mûl ittim ise de buna da felek müsâ'ade itmedi. Hâmiş-i keremnâmede işâret buyurulmuş fıkralar,

*Bülbül ağlar gül çiğâr hün lâle pür dağ-ı elem
Zevkini bilmem bu dâr-ı mihnetin kimdir süren*

beyt-i meşhûrunu ihtâr itdi. Allah encâmını hayr iyleye ahvâl-i 'âlemde olan müzâyaka ve ıztırâb her yere te'sir iylediğinden hiçbir mahallin lezzeti yok. Lâkin uzakda bulunmakda hâl başka oluyor. Cenâb-ı feyyâz-ı mutlak, velinimet-i mülk-i haslet efendimizi herhalde muvaffak buyuracakları delâ'il-i sâbıkadan istidlâl olunarak işte bununla tesellî bulunmaktadır. İpek böceği risâlesi için dahi mahsûsca teşekkür ider ve ba'dezin dahi hâtrdan çıkarılmamaklığıni niyâz eylerim efendim. Fi 11 Şaban sene 1269 Âlî" (20 Mayıs 1853) (Fatma Aliye, 1332, 97-98). Bu konuda Cevdet Paşa da benzer şeyleri söyler. Bkz. (Cevdet Paşa, 1991 (40), 65).

²⁷ Âlî Paşa ilk kez Mustafa Reşid Paşa'nın üzerine sadârete getirilir. Ancak, yukarıda da vurgulandığı gibi, ilk sadrazamlığı birkaç ay sürer ve İzmir Vâliliği'ne tayin edilir. Paşa ile eş zamanlı olarak Reşid Paşa da Edirne Vâliliği'ne tayin edilirse de Reşid Paşa görevi kabul etmez ve kısa süre sonra Hâriciye Nezâreti'ne getirilir. Başka bir deyişle, Reşid Paşa merkezde görevlendirilirken Âlî Paşa adeta sürgüne gönderilir. Âlî Paşa, Reşid Paşa'nın iktidar mücadelesinde kullanılan bir figüran olduğuna inanır. Nitekim, Kırım Savaşı'nı sonuçlandıran Paris Kongresi'nden önce toplanan Viyana Kongresi'nde, Osmanlı temsilcisi olarak görevlendirildiği sırada ikinci kez sadârete getirildiğini öğrenir. Ancak, bu sadâretin de öncesine benzer şekilde, Reşid Paşa'nın iktidar oyunlarına alet olmaktan başka bir anlamı olmadığını düşünür. Nitekim, Viyana'dan Fuad Paşa'ya gönderdiği mektupta, *sâ'irlerinin zirve-i ikbâle çıkmaları için neredibân basamağı olmaklığı da doğrusu nefis kabul* etmiyor derken bütün hislerini de açıkça ortaya koyar. Mektubun tam metni için bkz. (Hayreddin, 1326, c. II, 19-21).

“Âli Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra İstanbul’dan uzaklaştırılmak maksadiyle valilikle İzmir’e gönderildi. Vilâyet idare meclisinin ilk içtimasında Paşa, heyete hitaben mühim memuriyetlerde bulunarak devlet idaresini öğrenmiş olduğundan memleketin elbirliğiyle hüsnü idaresi için kendisinin gittiği yolu takip etmelerini söylemesi üzerine azâdan biri:

-Biz, dedi, deve gibiyiz. Efendimiz nereye giderse oraya gideriz.
Âlî Paşa, bunu hikâye ederken: ‘Herif ilk ağızda beni katarın önüne geçirdi’ derdi.” (Pakalın, 1946, 150)

4. SONUÇ

Âlî Paşa’nın İzmir valiliği sırasında yaşananlar, Osmanlı XIX.yüzyıldaki yönetim gerçeği ve zafiyetinin açık şekilde gözlemlendiği mikro düzeyde bir örnek olarak değerlendirilebilir. İmparatorluğun XIX.yüzyılda bekasını sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu Avrupa yardımı ve kapitülasyonlar, Osmanlı siyasetini kesintisiz bir Avrupa müdahalesinin malzemesi haline getirir. Dolayısıyla, imparatorluğun içişlerini ilgilendiren en sıradan olaylar bile Avrupa Devletleri tarafından diplomatik bir mesainin gündemi yapılabilir. Nihayet, imparatorluğun reform asrı olan hassas XIX. yüzyılda, kapitülasyonların taşıdığı olumsuz muhteva tamamen berraklaşır. Özellikle, İzmir gibi Avrupa finans kapitali ve özellikleriyle derin ilişkiler kurmuş bölgelerde, negatif etki daha da açık şekilde gözlemlenir. Nitekim, Âlî Paşa’nın bütün kariyeri boyunca kapitülasyonlardan kurtulmanın çarelerini araştırmasında, böyle bir hatıra ve hafıza bakiyesinin etkili olduğu düşünülebilir. Kısacası, İzmir’de Âlî Paşa’nın başından geçenler, Osmanlı XIX.yüzyılının Avrupa ile birlikte yaşanmış olduğunu ima eden, hatta billurlaştıran bir örnektir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Ali Fuad Türkgeldi Evrakı (AFT Evrakı) 1/54, 18/2, 18/5.

BOA. Sadâret Âmedî Kalemî Defterleri (A. AMD.) 41/84, 62/93.

BOA. Sadâret Mukâvelât Defterleri (A. DVN.) 85/9.

BOA. Bâb-ı Âlî Sadâret Evrakı Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemî (A. DVN. MHM.) 3/18

BOA. Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî (A. MKT. MHM.) 141/44, 142/2.

BOA. Sadâret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. MVL.) 58/29, 124/62.

BOA. Sadâret Defterleri Nezaret Devâir Giden Defteri (A. MKT. NZD.) 116/40.

BOA. Sadâret Defterleri Vilâyât Giden Defteri (A. MKT. UM.) 139/43, 142/41.

BOA. Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemî Evrakı (HR. MKT) 58/70, 66/6.

BOA. Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı Dosya Envanteri (HR. SYS.) 1821/1.

BOA. Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO) 146/12.

BOA.; İrade/Dahiliye 15805/11, 16653, 16788, 17157, 17168, 17393, 17639, 27317.

BOA. İrade/Hariciye 1685, 4864, 4870, 5077.

BOA. İrade/Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.) 22501.

2.Gazete ve Dergiler

Ceride-i Havâdis. Numro 615, 9 C. Ahir 1269/20 Mart 1853.

Takvim-i Vekâyi. Def'a 305, 3 Zilkâde 1262/23 Ekim 1846; Def'a 522, 5 Şaban 1271/23 Nisan 1855.

3.Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet Paşa. (1991). Tezâkir, 1-40, (yay.haz. Cavid BAYSUN), Ankara: TTK Yayınları.

Andıç,Fuat-Süphan Andıç. (2002). Kırım Savaşı, Âli Paşa ve Paris Antlaşması, İstanbul: Eren.

Arıkan, Zeki. (2000). “Âlî Paşa, İzmir ve Kapitülasyonlar”, Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Konya.

Claridge, R.T. (1837). A Guide Along the Danube, London.

Eldem, Edhem-Daniel Goffman-Bruce Masters. (2000). Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul, (çev. Sermet Yalçın), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Eton, W. (1801). A Survey of The Turkish Empire, London.

Fatma Aliye. (1332). Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Dersadet: Kanaat Matbaası.

Hayreddin. (1326). Vesâ'ik-i Târihiyye ve Siyâsiyye, İstanbul.

Hobsbawm, Eric. (1995). Sosyal İsyancılar, (çev. Necati Doğru), İstanbul: Sarmal Yayınevi

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. (1982). Son Sadrazamlar, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karpat, Kemal H. (1994). “Kossuth in Turkey: The Impact of Hungarian Refugees in the Ottoman Empire, 1849-1851”, VII. CIEPO Sempozyumundan Ayrı Basım, Ankara: TTK Yayınları.

Lee, Stephen J. (2002). Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980, (çev. Savaş Aktur), Ankara: Dost Yayınları.

Macgill, Thomas. (1808). Travels in Turkey, Italy and Russia,(2 volumes), London.

Mehmed Salâhaddin. (1306). Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyyesi, İstanbul.

Nazır, Bayram. (2006). Macar ve Polonyalı Mülteciler: Osmanlı'ya Sığınanlar, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Pakalın, Mehmet Zeki. (1946). Tarihe Malolmuş Fıkralar, Nükteler, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Sayek, Sibel Zandi. (2001). Public Space and Urban Citizens: Ottoman İzmir in the Remaking, 1840-1890, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Berkeley: University of California.

Syrett, Elena Frangakis. (2008). “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)”, Marie-Carmen Smyrnelis (ed.), İzmir 1830-1930:Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar, İstanbul: İletişim.

Türkgeldi, Ali Fuad. (1928). Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye, İstanbul.

Yetkin, Sabri. (1997). Ege'de Eşkıyalar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.